https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 11, Sayı 30, Mayıs 2022

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Doğançay, S. (2022). İngiliz arkeologların Karkamış'taki faaliyetleri, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (30): s. 83-99. **Gönderim Tarihi**:01.02.2022 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 19.04.2022-31.05.2022
DOI: 10.54600/igdirsosbilder.1066212

Yazar/Author

Sungur DOĞANÇAY*

Makale Adı/Article Name

İngiliz Arkeologların Karkamış'taki Faaliyetleri

Archaeological Expeditions Of British Archaeologists in Carchemish

ÖZ

1699'da Karkamış'a gelen Levant Kumpanyası'nın papazı Henry Maundrell'i, Halep Konsolosu Alexander Drummond takip etti. George Smith, İngilizlerin buraya yönelmesi için 1876'da ilk çalışmaları başlattı. Bu tarihi kentte Halep Konsolosu Henderson'un başlattığı bilimsel çalışmalar, Oxford Üniversitesi Ashmolen Müzesi'nin yöneticisi olan David George Hogarth tarafından devam ettirildi. Hogarth her ne kadar Karkamış'ta uzun süre kalmasa da yardımcıları Thomas Edward Lawrence, Leonard Woolley sahada kazılara devam etti. I. Dünya Savaşı sonrasında Woolley'nin başkanlığında kazılar tekrar başladı. Osmanlı Devleti'nin kanunlarının tarihi eserlerin tahribi ve yağmasını engellemede çoğu zaman yetersiz kalması ve yetkililerin bu yağmaya duyarsız olmalarından istifade eden İngilizler Hitit, Babil ve Asur başta olmak üzere pek çok uygarlığın meydana getirdiği ortak miras olan eserleri yurt dışına çıkardılar. Milli Mücadele Dönemi'nde ve devamında Anadolu'da meydana gelen değişme/gelişmeler neticesinde kazılara devam edemeyeceklerinin idrakine varan İngilizler, Karkamış'ı terk etmek zorunda kaldılar. Bu çalışmada Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivlerinde yer alan vesikalar, yerli ve yabancı araştırma inceleme eserler ve seyahatnamelerden yararlanılarak bilhassa Birinci Dünya Savaşı öncesi ve bu savaş sonunda Karkamış'ta yürütülen tarihi eser araştırmaları ve bu araştırmalar sonunda ortaya çıkarılan eserlerin kaçakçılığı hakkında bilgi verildi.

Anahtar Kelimeler: Karkamış, Cerablus, British Museum, David George Hogarth, Leonard Woolley, Lawrence

ABSTRACT

The first visitor of Carchemish was Henry Maundrell who was the representative of Levant Company in 1699. After him, the British consul in Aleppo Alexander Drummond arrived of Carchemish. George Smith started the first archaeological work in 1876 for the British to head there. Scientific work initiated by Henderson, the British consul of Aleppo in this historical city, were also continued by David George Hogart who was the director of Ashmolean Museum of Oxford University. Although Hogarth could not work for long in Carchemish his assistansts Thomas Edward Lawrence and Leonard Woolley continued to archeaological work there. After the First World One, excavations were begun under the direction of Woolley. The British archaeologists benefited from the insufficient laws of the Ottoman State and insensible officials to protect of the historical artefacts, succeed to move these artefacts to abroad that were the common heritage of many civilisations, especially the Hittite, Babylonian and Assyrian empires. The British, who realised that they could not continue the archaeologic works in Anatolia as a result of the changes and developments during the War of Independence and its aftermath, had to leave Carchemish.

Keywords: Carchemish, Jerabolus, The British Museum, George Hogarth, Leonard Woolley, Lawrence

* Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sungurdogancay@gmail.com ORCID.org/0000-0001-8291-3775

Giriş

Yakındoğu arkeolojisinin en mühim yerlerinden olan Karkamış (bkz; Ek 1) bu önemini Asur, Babil ve Hitit gibi medeniyetlere ev sahipliği yapmasına borçludur. Bu ev sahipliği sayesinde insanlığın ortak geçmişine ait izlerin en önemli kanıtlarından olan tarihi eser kalıntıları Karkamış'ın hem yüzeyini hem de yer altını zenginleştirmiştir.

Fırat Nehrinin akış yönünde sağ cenahta yer alan ve Türkiye-Suriye sınırının belirlenmesiyle Suriye sınırları içerisinde kalan kısmı ''Cerablus" olarak isimlendirilen Karkamış, oldukça kadim bir tarihe sahiptir[1]. Burasını Oxford Exeter College'ın öğretim kadrosunda yer alan, East Indian Company (Doğu Hint Kumpanyası)'nin ve Halep'teki Türkiye Kumpanyasının papazı olan Henry Maundrell 1699 yılında fark etti. 18. yüzyılda İngiltere'nin Halep Konsolosu Alexander Drummond da burası hakkında bilgi veren ilk seyyahlardan oldu (Balcıoğlu, 2018: 10).

Uygarlıkların kesişme noktası olan Karkamış antik kentinde bilimsel, planlı ve verimli ilk arkeolojik çalışmaların ise İngilizler tarafından başlatıldığı söylenebilir. George Smith, 1876'da arkeolojik çalışmalara başladı fakat kısa süre sonra dizanteriden Çobanbey'de öldü. Çalışmalara birlikte başladığı W. H. Skene 1879'a kadar bu çalışmalara devam etti (Koşay vd. 2013: 47). İlerleyen zamanlarda Henderson da burası ile yakından ilgilendi ve bizzat başkanlık ettiği Karkamış kazılarında tarihi kıymeti olan pek çok eser gün yüzüne çıkarıldı. Bu çalışmalar sayesinde Neolitik Çağdan Geç Hitit çağının sonuna kadar Karkamış'ta yerleşim olduğu anlaşıldı.

Bölgede British Museum'u temsilen kazılar yapan ve pek çok eseri yüzeye çıkarmayı başaran David George Hogarth, Kıbrıs, Mısır, Girit, Mezopotamya gibi eski yerleşim yerlerinden buraya geldiğini düşündüğü eserlere de ulaştıklarını ifade etmiştir (Hogarth,1911: 14-15). İsmini zikrettiği yerlerde arkeolojik çalışmalar yaptığı için bu iddiasını dikkate almak gerekir. Bölgesel ve uluslararası ticaretin döndüğü, konumu ve münbit coğrafyası itibariyle devletlerin/imparatorlukların gözünün olduğu Karkamış'ta farklı coğrafyalar ve yerleşim yerlerinden buraya ulaşmış tarihi kıymeti olan eserlerin ortaya çıkarılması anlaşılabilir bir durumdur. Halihazırda bölgede arkeolojik çalışmalar yapan bilim insanları tarihe ışık tutacak pek çok eserin de halen çıkarılmayı beklediğini ifade etmektedirler.

1. British Museum'un Karkamış'ta Arkeolojik Kazılara Başlaması

Kültür varlığı kaçakçılığı "bir toplumun doğal ve kültürel mirası niteliğindeki kültür ve tabiat varlıklarının, bilimsel amaç ve yöntemlerden uzak olarak, kaçak kazılar ve soygunlarla yalnızca maddi amaç güdülerek ele geçirilmesi, onun ticari bir meta olarak görülerek yurt içinde ve dışında pazarlanması ve üzerinden kişisel çıkar sağlanması" olarak tanımlanabilir (Karaduman, 2007: 18).

R. J. Elia'nın tanımına göre "arkeolojik yağma arkeolojik alanlarda bulunan nesnelerin, antikacılar ya da koleksiyoncuların talebini karşılayacak şekilde kasıtlı, yıkıcı ve arkeolojik olmayan bir şekilde kaldırılmasıdır." (Elia, 1997: 86).

Karkamış da bu arkeolojik yağmalar ve kültürel varlıkların kaçakçılığından nasibini ziyadesiyle almış kadim yerlerdendir. Papaz Henry Maundrell 1699'da Halep'ten Birecik'e geldi. Bilindiği kadarıyla Maundrell, İngilizler namına buraya gelen ilk temsilciydi. Burasının tarihi kıymetinin

[1] Hitit İmparatorluğu yıkıldıktan sonra hanedan üyeleri Anadolu'nun farklı yerlerinde şehir devletleri kurmayı başarmış ve Hitit Krallığını devam ettirmişlerdir. Bu şehir devletleri arasında en önemlilerinden biri Kargamış Şehir Devleti'dir. Kargamış Krallığı yaklaşık yedi yüzyıl varlığını sürdürmüş, MÖ. 700 yıllarında siyasi hakimiyetini kaybederek Asur Krallığı egemenliği altına girmiştir.

önemini kavramasıyla kale, merdivenler, sütun kalıntıları, aslana benzeyen ve üzerinde insan oturan tarihi kalıntı vs. hakkında bilgiler verdi (Woolley vd. 1914: 3).

Maundrell'in ardından 24 Ağustos 1737'de Richard Pococke siteyi ziyaret etti ve burası hakkında daha bilimsel bilgiler verdi (Pococke, 1737: 164-165). Alexander Drummond bir süre için Britanya'nın Halep Konsolosluğunu yaptı ve o da seri halinde mektuplarından oluşan eserinde burası ve gördüğü tarihi kalıntılar hakkında malumat verdi (Drummond, 1754: 208-209). Yardımcı Konsolos Pollington da kenti ziyaret edenler arasındaydı (1838).

Tarihi eser kaçakçılığını anlatan 1890 tarihli bir layihada ecnebi seyyahların Balkanlardan Anadolu'ya Anadolu'dan Akdeniz'in doğusuna ve daha pek çok coğrafyada eser kaçakçılığının artık sıradan bir iş haline geldiği belirtilerek, keşfedilmiş ya da keşfedilecek eserlerin muhafazası ve devletin sınırları dahilinde kalması için çok ciddi önlemlerin alınması tavsiye ediliyordu. Ehil olsun ya da olmasın pek çok kişinin bu kazılara katıldığı, kazıların adeta define avcılığına dönmesi hasebiyle pek çok kıymetli eserin bundan zarar gördüğü, kazılarda bulunanların %40'ının bile devletin eline geçmediği raporda şikayet konusu ediliyordu. Öneri olarak ise cüzi bir masraf karşılığında bu sıkıntıların pek çoğunun önüne geçilebileceği Maarif Nezareti'ne bildiriyordu (BOA, Y.PRK.AZJ, 15/87). Henüz Karkamış'ta arkeolojik çalışmalar ve buluntuların yağması emekleme devresinde iken bu uyarılar yapılıyordu. Fakat Osmanlı Devleti sınırları dahilinde en ziyade müsaadeye mazhar millet haline gelen İngilizlerin Karkamış'ta çalışmalar yürütmelerini engellemek pek kolay değildi.

1889 tarihli bir başka vesikada ise sınırlar dahilinde Asar-ı Atika nizamnamesine uygun olarak kazıların yapılması gerektiği, bunun hilafına fiiliyatta bulunanlara müsaade edilmemesi gerektiği, bir kere istisna kapısı açıldığı takdirde önünün alınamayacağı Hazine-i Hassa Nezareti'nin tezkeresinde belirtiliyordu (BOA, MF.MKT, 99/66). Lakin bu fırsat kapısı Batılılara bilhassa İngiliz yağmacılara açıldı ve aynen tezkerede öngörülenler inkişaf etti. Yağmacılar talebe göre arz meydana getiriyorlardı. Başta British Museum olmak üzere Avrupa'nın önde gelen müzeleri ve koleksiyonerlerinin taleplerine göre yağmacılar arz meydana getirir hale gelmişlerdi.

Joan Robinson "…Hırsızlık, kötülük kategorisine pek girmez. Zenginlerin fakirleri soymasını hariç tutarsak, zalimlik ve ahlaksızlığa duyduğumuz kadar hırsızlığa karşı tiksinti duymayız…" yorumunu yapar (Robinson, 1974: 11). Banu Özüşen ve Erhan Beceren de "…bu durumun tarihi eser kaçakçılığı için de böyle olduğunu, kaçakçılara toplum tarafından pek fazla tepki gösterilmemesinden dolayı eser hırsızlığının daha rahat yapıldığını, toplumun aslında asıl soyulanın kendisi olduğundan bihaber olduğunu…" iddia ederler (Özüşen vd. 2018: 614).

British Museum adına yapılacak kazılarda Halep konsolosu Henderson'a gerekli izinname verilmişti. Lakin bu izin konsolosun dilediği gibi kazı yapması ve bulduklarını Londra'ya göndermesi için yeterli değildi. Çünkü izin belgesinde yerine getirilmesi gereken bazı şartlar vardı. Bunlar: Hafriyatın nizama uygun yapılıp yapılmadığını incelemek ve maaşı kendisi tarafından ödenmek karşılığında bir memurun istihdamını, bulunacak eserlerin kaydı için iki defter tutulmasını, defterlerin bu memur ve Henderson tarafından imzalanmasını, İstanbul'dan gönderilecek memurun bu defterleri incelemesini, muayene etmesine müsaade edilmesini ve nihayet devletin payına düşen hisselerin teslimine kadar güvenli bir mahalde muhafazasını şart koşuyordu (BOA, MF.MKT, 57/156). Lakin bu maddelerin uygulanması pek mümkün olamadı. Henderson'un bulduğu hiyeroglifler, heykeller, heykel parçaları, paneller bir şekilde buradan çıkarılarak British Museum'a ulaştırıldı (Reade, 1983: 98). Mahalli halkın ve yetkililerin hırsızlık karşısında sessiz kalmaları ya da yetkililerin izinname ve nizamnamede belirtilen şartlara riayet etmelerini sağlamak için yetkilerini kullanmamaları/ kullanamamaları/kullanmak hususunda isteksiz olmaları yağmacıların işini kolaylaştırdı.

2. Hogarth'ın Çalışmaları

Urfa Sancağı sınırları dahilinde ve Birecik Kazası'na bağlı olan Karkamış, 1878'de 160 dönümlük bir alana yayılıyordu ve Henderson bunun 40 dönümünde hafriyat yapmak istemişti. Fakat arazi 1871'deki tahrirde Hasan bin Hüseyin el Mahli'ye mülk olarak verilmişti. Henderson da çalışmak istediği 40 dönümü, 1500 Kuruş karşılığında almıştı (BOA, MF.MKT, 1174/19).

1909'da İngilizler Karkamış'ta yüzey çalışması yaptılar ve Londra'ya burası hakkında olumlu rapor verince British Museum da burada arkeolojik çalışmalar yürütmeye karar verdi. Bu eserler Gertrude Lowthian Bell'in fotoğraflarında görüleceği üzere bölgede açıkta duruyordu (bkz; Ek 2, 3, 4). Bunlar yer altındaki eserlerin sadece küçük bir kısmını oluşturuyordu. Aslında tarihin ispatı olmaları ve Osman Hamdi Bey'in özverili çalışmaları neticesinde Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin yayınlanmasıyla bu eserlere ilgi nispeten artsa bile Türkler tarafından burada arkeolojik çalışmalar yapılmadı veya yapılamadı.

Buna karşın İngilizler buraya olan ilgilerini kesmediler. British Museum'un direktörü olan Reginald Campbell Thompson 1907'de önemli bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşme Hogarth'ın 1908 ilkbaharında Karkamış'a yönelmesinde oldukça önemliydi. Oxford Üniversitesi öğretim üyesi olan Hogarth aynı zamanda Ashmolean Müzesinin müdürü, arkeoloji mütehassısı ve Karkamış'tan evvel Atina, Kıbrıs, Mısır'da çalışmalarda bulunmuş birisiydi (Brown, 1989: 36-37). Hogarth, Karkamış'a ulaşmasının ardından sitenin dört bir tarafını inceledi ve eskizini çıkardı. Bu sayede sitenin pek çok şey barındırdığının farkına vardı. Çalışmalarını rapor halinde Londra'ya British Museum'a gönderdi. Bunu İngiliz sefaretinin Babaıali'den Hogarth'a Karkamış'ta yapmak istediği arkeolojik kazılar için izinname talebi izledi. Zaten British Museum, bundan önce de burada kazılar yaptırmıştı. Gerekli izin 1910 ilkbaharında alınmasına rağmen kazılara başlamak 1911 ilkbaharını buldu. Bunun sebebi ise Londra kaynaklıydı. Hogarth'a Thompson ve T.E. Lawrence eşlik ediyordu. Ustabaşı ise Gregori Antoniou idi (Woolley vd. 1914: 12).

Hogarth, kendi adına talep edilen sürede kazı ruhsatı almasına rağmen çalışmalara başlayamadı. Başlaması için 1911 Şubatını beklemek zorunda olduğunu belirtmesi üzerine mazereti makul karşılandı ve talep ettiği tarihte kazılara başlama müsaadesi İstanbul'dan verildi (BOA, MF.MKT, 1163/17; BEO, 3819/286414). Eğer bu müsaade verilmeseydi 1906 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin on dokuzuncu maddesinin

> "Ruhsatnâme tarihinden itibaren üç ay zarfında hafriyat ameliyata ibtidar olunmadığı veyahud ibtidar olunduktan sonra bilâsebep makbul ameliyat iki ay müddetle terk olunduğu takdirde hafriyat ruhsatnâmesi ke'en lem yekün hükmündedir. 'Alâkadar tekrar müsa'ade taleb eylediği halde müze-i hümâyûnlar müdüriyeti 'umûmiyesiyle bi'l-ittifak Maarif Nezareti evvelce virmiş olduğu ruhsatnâmeyi ibkâ ve ibtal ve tebdil itmek veyahud müceddeden birer ruhsatnâme i'tâsını istizân idüb itmemek hususunda muhtardır."

hükmünce izni geçersiz sayılacaktı (BOA, Y.EE.KP, 29/2822).

İngilizler kazı esnasında kullanılmak üzere bir ev, bir ambar, bir komiser odası inşası için izin istediler. İngilizlere gerekli iznin verildiğine ve güçlük çıkarılmamasına dair emirname İstanbul'dan Urfa Mutasarrıflığına gönderildi. Özel mülk olan bu arazi istimlak edildikten ve bahsi geçen binalar inşa edildikten sonra Hogarth'ın başkanlığında kazılar başladı. Kazıların başlamasından kısa süre sonra kale ve civarında gayet kıymetli eserlere ulaşıldı. Bunu diğerleri izledi. Hogarth'ın niyeti de sabık Halep konsolosu gibi bulduklarını Londra'ya nakletmekti. Fakat İstanbul'dan Urfa Mutasarrıflığı'na Nisan 1912'de gönderilen yazıda eserlerin değil ülkeden, Birecik'ten bile uzaklaştırılmasına kesinlikle müsaade edilmemesi emrediliyordu (BOA, DH.İD, 129/8).

Hogarth'a çalışmalarında Thompson eşlik ediyordu. Bu kişi Halep Valisi Nazım Bey'e göre bir İngiliz zabiti idi. Valinin ifadesiyle "…bir İngiliz zâbitinin çöl ortasında yalnız başına kalmasından birçok fenalıklar hâsıl olabileceğinden…" İstanbul'dan gönderilecek maarif memurlarından Mazlum Bey'in bir an evvel buraya gelmesini ve görevine başlamasını talep ediyordu (BOA, MF.MKT, 1168/13).

Valinin ifadelerinden anlaşıldığına göre Hogarth ve arkadaşı Thompson'ın gayesi sadece arkeolojik kazılar yapmak değildi. Zabit olmasına rağmen Thompson'ın bunu gizlemesi oldukça manidardır. Zaten Lawrence'ın da burada çalıştığı ve sadece arkeolojik çalışmalarda bulunmadığı ve Ortadoğu coğrafyasının Osmanlı Devleti'nden koparılmasında ne kadar etkili olduğu herkesin malumudur. Nitekim Halep Valisinin bu talebi Dahiliye Nezareti tarafından uygun bulundu ve ilgili memurun görev yerine derhal gönderilmesi Babıali'den talep edildi. Lakin bu kişinin zabit olmasında bir beis görülemeyeceği, adı geçen memurun ise zaten Halep'te olduğu ve kendisine görevine başlaması için telgraf çekildiği Babıali'den bildirildi (BOA, MF.MKT, 1168/13, Koşay vd.2013: 65-66).

Hogarth'ın Karkamış'a yönelmesinde bir hayli etkili olan Thompson'dı. Thompson, Cambridge Üniversitesi'nde Ortadoğu dilleri üzerine öğrenim gördükten sonra asistan olarak British Museum'da Mısır ve Asur bölümlerinde görev aldı. Buradaki görevi sırasında Leonard William King'e asistanlık yapıyordu. Aynı kişinin 1904-1905 yıllarını kapsayan Ninova kazılarına ve Sudan'daki incelemelerine dahil oldu. Nihayet 1911 yılında Hogarth'ın başkanlığındaki Karkamış kazılarına Lawrence ile birlikte başkan yardımcısı olarak katıldı (Hogarth, 1926: 23, Benati, 1926: 54-55 ve Dilbaz, 2018: 445).

Lawrence'ın "çok sevdiğim ikinci adam" dediği kişi Nazım Bey tarafından hakkında şikayet mektubu yazılan Thompson'dı (Brown, 1989: 31) ve Hogarth'ın ekibinde (hem arkeolog hem de bir ajan olarak) yer alan oldukça önemli bir şahıstı. Bu kişinin Ortadoğu'da ilerleyen yıllarda İngiltere'nin menfaatine fakat Osmanlı Devleti için ise yıkıcı sonuçları olan çalışmalarda yer aldığı görüldü.

Hogarth'ın hem kazı hem de istihbarat ekibinde yer alan kişilerden bir diğeri de Lawrence idi. Lawrence, Hogarth'ı akıl hocası olarak görüyordu. Hatta sonradan kaleme aldığı "Bilgeliğin Yedi Sütunu" isimli eserinde Hogarth hakkında şu değerlendirmede bulunmuştur. "Dışarıdakilere göre o bir arabulucuydu. Ben ise tüm pençe ve dişlerimle bir şeytandım. Bu bizi tüm önemli kararlarda tercih edilen ve dinlenilen kişiler haline getiriyordu…*"* (Lawrence, 1935: 33). Lawrence, Oxford Üniversitesi Jesus College'ta öğrenciyken, Hogarth'ın dikkatini çekmiş ve kendisinden istifade edebilmek için ona akıl hocalığı yapmış ve hatta doğuya yapacağı seyahat için burs bile sağlamıştı. Ortadoğu'ya ilk ziyaretini 1909'da gerçekleştiren Lawrence, ikincisinde Karkamış'a geldi ve 1911-1914 yılları arasında çalışmalarda bizzat yer aldı (Benati, 2014: 53-54 ve Balcıoğlu, 2018: 10). Bu süre zarfında buradaki kazı evinde kaldı. Çanak çömlekler, şampanya bardakları, kaseler, testiler gibi tarihi kalıntıları yüzeye çıkardı ve bunların fotoğraflarını çekti (Hogarth, 1911: 10). Gertrude Bell ile burada tanışan Lawrence fırsat buldukça kazı sezonunda ve kazı sezonu sona erdiği zamanlarda muhtelif coğrafyalara seyahat ediyordu (bkz; Ek 4). Gezileri bilhassa Arap coğrafyasına yönelikti. Bu süreçte Arapçasını bir hayli ilerletti. Bölge insanını tanıma fırsatı buldu. Kazılarda bu insanlardan ziyadesiyle istifade ediyordu (bkz; Malcom Brown, *T.E. Lawrence: The Selected Papers*, United States of America, 1989). Kazılar sayesinde 1911'in sonunda alt saray bölgesinde Hitit dönemine ait abidelerin olduğu anlaşıldı. Bu çalışmalarının yanı sıra Suriye'nin topoğrafyasını çıkardı. Bu bilgiler Arap coğrafyasının Osmanlı Devleti'nden koparılması sürecinde işine yaradı (Brown, 1989: 37; Benati, 2014: 55-59).

Ekip, çalışmalar esnasında kaleye dokunmayıp, etrafında sadece kazılar yapacaklarını taahhüt etmişti. Buna rağmen ekibin bu taahhüde uymadığı bir müddet sonra anlaşıldı (BOA, İ.MF,

15/62). Kendilerine tanınan müddet içerisinde kazılara yoğunlaşıp bulduklarını aşırmanın derdinde oldukları için tahribat yapmaktan imtina etmiyorlardı.

Gertrude Bell, 20 Şubat 1909'da üvey annesi Florance Bell'e yazdığı mektubunda bu hususa dikkat çekmiştir. Bell, Karkamış'ı muazzam taş bloklarla kaplı, tapınak veya saray avluları, devasa toprak yapıları ve kalesiyle tasvir etmiştir. "Gördüğüm en muhteşem sitelerden biri" diye nitelediği Karkamış'ta British Museum'un temsilcilerinin düzensiz kazılar gerçekleştirdiklerini, Hititçe yazılı levhaları Londra'ya götürdüklerini lakin taşınamayacak kadar ağır olanları yerinde bırakmak zorunda kaldıklarını ifade etmiştir. (http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1654).

Bu düzensiz kazıları ve kaçakçılığı önlemek için 1884 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'nde görülen eksiklikler 1906 tarihinde çıkarılan yeni nizamname ile giderilmeye çalışıldı. Nizamname daha kapsamlı ve kültür varlıklarını daha koruyucu maddeler içeriyordu. 26. Maddesinde

> "…hükümet-i seniyyenin müsâ'adesi istihsâl olunmadıkça memâlik-i mahrûsa-i şâhânede âsâr-ı 'atîka fürûht ve ahz ve i'tası memnu'dur. âsâr-ı 'atîka fürûhtunu meslek ittihaz idenler ruhsatnâme istihsâl itmeksizin âsâr-ı 'atîka fürûht veyahud fürûhta teşebbüs idecek olur ise yüz guruşdan bin guruşa kadar cezâ'-yı nakdî ve altı günden altı aya kadar habs cezâ'sıyla mücâzât idilir ve yedinde bulunan âsâr-ı 'atîka zabt olunarak müze-i hümâyûnlara vaz' olunur …"

ifadelerine yer verilerek devlet sınırları içerisindeki eski eserler muhafaza altına alınmaya, hafriyat ve ihracat kontrol altında tutulmaya çalışılıyordu (BOA, Y.EE.KP, 29/2822). Siyasi, ekonomik ve askeri karmaşaya ilaveten Trablusgarb Savaşının, Balkan muharebelerinin olumsuz sonuçları ve Birinci Dünya Savaşı evvelinde Avrupa'daki gerginliğe rağmen İstanbul, 1913'te yeni bir Asar-ı Atika Nizamnamesi yayınladı. Bu nizamname evvelkiler ile mukayese edildiği zaman daha da korumacı maddeler içermekteydi (Çal, 1997: 393-394). Lakin bu nizamname de usulsüz hafriyatı ve ihracatı engellemek için yeterli değildi. Eserleri harice çıkarmakta kararlı olanlar mevcut nizamnamede açık bulamazlarsa bu defa da kaçak kazılara yöneliyor ve kazılar sonunda bulduklarını usulsüz yollardan sınır dışına çıkarıyorlardı.

Hogard'ın Karkamış'taki kazıları için belirlenen müddet 1914'te sona erdi. Kendisini müteakip Leonard Woolley aynı vazifeyi devraldı ve arkeolog ve Sümerolog olan Woolley derhal kazılara başladı (BOA, BEO, 4069/305123).

3. Woolley'nin Çalışmaları

Leonard Woolley, Oxford Üniversitesi New College'tan mezun olduktan sonra Arthur Evans'ın yardımcısı olarak Ashmolean Museum'da çalışmaya başladı. Karkamış'a gelmeden evvel İngiltere, İtalya ve Sudan'da çalışmalarda bulundu. 1912'de British Museum adına çalışmak için Karkamış'a geldi (Brown, 1989: 45 ve Benati, 2014: 56-57, Koşay vd.2013: 92).

Woolley hafriyatı yakından takip ediyor, hasar görmüş eserlerin aslına uygun olarak onarılması çalışmalarını organize ediyor ve görevlendirmeleri bizzat kendisi yapıyordu (bkz; Ek 5). Epigrafistler (yazıt bilimci) ve mimarlar sayesinde çalışmalarda kısa süre içerisinde önemli bir merhale kat edildi. 1912'de iç kale ve dış kalede yoğunlaşıldı, 1914'te kale duvarının uzandığı düşünülen yer kazıldı ve bu duvarın kalıntılarına ulaşıldı (Benati, 2014: 60).

Kış mevsimi geldiğinde sahada çalışmak bir hayli zorlaştığı için havalar elverişli olana kadar çalışmalara ara verildi. Bu süre içerisinde British Museum adına çalışmalar yürütülürken eserler bulundukları yerde muhafaza edildi. Çalınmaları ihtimal dahilinde olduğu için de Halep Maarif Müdüriyetinden bölgenin daimi surette jandarma tarafından muhafaza edilmesi İstanbul'dan talep edildi. Buna binaen Müze-i Hümayunlar Genel Müdürlüğü'nden Dahiliye Nezaretine bu talep ulaştırıldı. Nezaret tarafından da Urfa Mutasarrıflığı'na bölgenin jandarma marifetiyle

korunmasını bildiren bir emirname gönderildi (BOA, DH.İD, 28/28). Bu sayede kazılara başlanana kadar eserler muhafaza altına alınmış oldu.

Savaşta İngiltere Kraliyet Topçu Birliğine subay olarak atanan Woolley, Kahire merkezli İngiliz istihbarat bürosunda Gertrude Bell ve Lawrence ile birlikte görev yaptı. 1915'te Port Said'de Levant hakkında istihbari bilgiler toplayan istihbarat ofisini idare etti. 1916'da mayına çarpan gemisi batınca Türk askerinin eline düştü 1918'e kadar esir kampında kaldı. Ülkesinin savaştan galip çıkmasının ardından 1920'de Karkamış'ta tekrar kazı başkanı olarak göreve başladı. Bu görevinde kendisine yardımcılık görevini üstlenen kişi ise P.L.O. Guy'dı. Oxford Üniversitesi'nde Klasik Bilimler okuyan Guy, Woolley'nin daveti üzerine Karkamış'a gelmişti. İkili Karkamış'ta bir süre birlikte çalıştılar (Brown, 1989: 45; Benati, 2014: 56-58 ve Balcıoğlu, 2018: 11).

Anadolu'dan vazgeçemeyen Woolley 1946 yılında İçişleri Bakanlığı'nın müsaadesiyle Hatay ili sınırlarındaki Tel Açana kazılarına başladı (COA, 30-18-1-2, 110, 20/13). Yine bakanlığın 24.05.1948 tarihli kararıyla bu kazılar için verilen süre uzatıldı ve Woolley'nin başkanlığında kazılar devam etti (COA, 30-18-1-2, 116, 34/10). Bu kazıların sonunda erken dönem Anadolu, Yakındoğu ve Akdeniz'in doğusu arasında cereyan eden kültürel alışverişi ispatlayan sonuçlar elde edildi.

Tarihi eserler bakımından bir hayli zengin olan Anadolu coğrafyasında kazı yapmak isteyen yabancı yağmacılar izin alamayacakları için ya da izinnamede belirtilen şartları yerine getirmemek için kaçak kazılar yapıyorlardı. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik, askeri buhran, bu yağmacılık faaliyetlerinin önüne geçilmesini engelliyordu. Şöyle ki, İttihat ve Terakki Cemiyetinin faaliyetleri, II. Meşrutiyet'in ilanı, hariçte ve dahilde Osmanlı Devleti aleyhine yürütülen propaganda faaliyetleri, Balkanlarda Osmanlı Devleti aleyhinde birleşen unsurların faaliyetleri yağmacılar için bulunmaz bir fırsattı (BOA, DH.İD, 28/28). Hükümet için bu çalkantılı dönemde tarihi eser yağmasını engellemek biraz geri planda kalıyordu. İstanbul'da bile merkezi otoriteyi sağlamakta zorluk çeken devlet Anadolu'da meydana gelen usulsüzlükleri değil engellemek takipte bile zorlanıyordu. Bu nedenle sınırları dahilindeki tarihi eser yağma, tahrip ve kaçakçılığına gereken ihtimamı göstermesi bir hayli zorlaşıyordu.

İngilizler ise aynı dönemde Osmanlı Devleti'nin topraklarında siyasi, iktisadi, askeri pek çok hususta nüfuz kurma ve işgal planları yapıyorlardı. Nitekim 1878'de Kıbrıs'a asker çıkarmış, 1881'de Mısır'ı işgal etmişlerdi. Buralar Ninova ve Babil'deki buluntuların yanı sıra Karkamıştakilerin Londra'ya taşınmasında oldukça kritik öneme sahip yerlerdi. Akdeniz'in doğusunda güvenli seyr-i sefayini sağlayan bu yerlere yeri geldiğinde kazılar sonucu çıkarılan eserler naklediliyor ve ardından Londra'ya ulaştırılıyordu.

Devlet sınırları dahilinde yapılacak çalışmalar sonunda bulunacak eserlerin kıymeti her ne olursa olsun devlete ait olacağı, çalışmayı yürütenlerin ise bulduklarının sadece fotoğraflarını çekebilecekleri ve kalıplarını çıkarabilecekleri 1913 tarihli asar-ı atika nizamnamesinde belirtilmişti (Çal, 1997: 394). Buna rağmen nizamnamenin bu hükmüne Devlet-i Aliyye'nin pek çok coğrafyasında olduğu gibi Karkamış'ta da uyulmuyordu (BOA, DH.İ.UM, 5/2). Ya nizamnamenin bu maddesi ve kendilerini bağlayan diğer hükümleri göz ardı ediliyorlar ya da bulduklarını harice çıkarmak için ruhsatsız kazılar yapıyorlardı. Bu duruma işaret eden 13 Temmuz 1911 tarihli vesikada

> "…Tetebbu'ât-ı fenniyede bulunmak veya âdîyen seyahat itmek maksadıyla memâlik-i Osmaniyede geşt-ü güzâr iden teba'-yı ecnebiyeden bazılarının ve eşhâs-ı sâ'irenin ötede beride âsâr-ı 'atîka taharrisi zımnında bilâ-ruhsat hafriyatda bulundukları istihbar kılındığından ve böyle hafiyyen yani ruhsat-ı resmiye olmaksızın taharriyat icrâsına meydan virilmesi ve mahalli hükümetlerince bu hususa nazar-ı bî-kaydı ile bakılması şâyân-ı teessüf ve gayr-i câiz bulunduğundan ba'dezin

> me'murin-i mülkiye ve zabıtaya tertib iden vazife-i takayyüd kârının tamamı îfâsı için îcâb idenlere tenbihât-ı müessirede bulunulması lüzûmu…"

Maarif Nezareti'nden bildiriliyordu (BOA, DH.HMŞ, 9/8).

Belgenin mefhumundan da anlaşılacağı üzere kaçak kazıların icra edilmesinde ve bunların kaçırılmasında mülkiye memurlarının ve kolluk kuvvetlerinin kayıtsız kalması da önemli rol oynuyordu. Kayıtsız kalmaları keyfi miydi? Yoksa kanunda bu durumun önüne geçilmesini engelleyen maddelerin olmayışı mıydı? Elbette ikisi de gerekçeydi. Bu durumun uzun müddetten beri farkında olan yabancı temsilciler bunu fırsata çevirmişlerdi.

Liyakatsiz, suya sabuna dokunmayan memurların yanı sıra nizamnamenin eski eserleri muhafazası hususunda yeterli maddeleri içermemesinden istifade ile yabancı araştırmacılar yer altı ve yer üstünde tarihi kıymeti olan eserleri ele geçiriyorlar, bunu yaparken çalışma yaptıkları sahada ciddi tahribata sebep olabiliyorlardı.

> "...teba'-yı ecnebiyeye dahi nizamnâme-i mezkûr ahkâm-ı icrâ' olunmak şartıyla icrâ'-yı taharriyat eylemelerine ruhsat virilmesi lüzûmu derkâr bulunub halbuki bunlar hâiz oldukları me'zûniyetle muvâfık hareket ve Devlet-i 'Aliyyenin hakkını muhafazaya riayet itmeyip ne kadar şey ihrâc idebilir ise cümlesini alıp ve mâbed ve ebniye gibi zuhur iden âsârı makbul gayri menkûlenin ötesini berisini kıla' ve hedm idip memleketlerine nakl ve ihrâc etmekde oldukları…" (BOA, MF.MKT, 21/143)

İstanbul'a sık sık iletilen şikayet konularındandı. Osmanlı Devletinin en buhranlı döneminde cereyan eden bu çalışmalar coğrafyanın hafızası sayılan bu eserlerin yağmalanmasına neden oldu. İstanbul'da dahi otoriteyi elinde tutmakta zorlanan Babıali, vilayetlerde meydana gelen yağmalara adeta seyirci kaldı (bkz; Ek 7, 8).

4. Kurtuluş Savaşı Sonrası Karkamış Kazıları

Birinci Dünya Savaşı sonunda İtilaf Devletleri İstanbul ve diğer şehirleri işgale başladılar. Bunu müteakip milli mücadele başladı. Milli mücadele sırasında ve sonrasında Anadolu'da olduğu gibi Karkamış'ta da kazılara kontrolsüzce devam edildi. 1921'de yeni bir nizamname ilan edildi. Bu nizamnamenin 29. maddesinde;

> "… hükümet-i Osmaniyenin malı olmağla birlikde hafriyat icra idecek efrâd ve heyet-i ilmiyye adına medâr-ı teşvik olmak üzere ihtiyar olunacak mesârif ve elde idilecek netâyic-i fenniyeye nazaran âsâr-ı 'atîka emânetinin göstereceği lüzum ve nisbet dairesinde Maarif Nezareti tarafından bir müsaade-i mahsûsa olarak hâfire bir hisse vaz' olunacaktır. Erbab-ı fenniyyeden naşi hisse ifrâzı mümkün olmadığı takdirde zuhur iden âsârdan hissesine düşecek kısım yerine hâfire mütenâsib bir ikramiye verilecektir…"

ifadesine yer veriyor ve bu alanda adeta geriye dönüşü işaret ediyordu. 34. Madde ile de kazıyı yapan yetkili hissesine düşeni ihraç dahi edebilmekteydi (Çal, 1997: 394). İşgalcilerin menfaatine uygun olan bu maddeler yağma ve kaçakçılığa zemin hazırlıyordu.

Harbin meydana getirdiği karışıklıktan istifade ile İngilizler Londra'ya nakletmek amacıyla Karkamış'ta çıkardıkları tarihi eserleri İskenderun'da gemilere yüklemek istediler. Durumdan haberdar olan Türk hükümeti kaçakçıları yakın takibe aldı. Kaçakçıların eserleri gemiye yüklemek için harekete geçmesini müteakip yetkililer kolluk kuvvetleri eşliğinde müdahalede bulundular. Yapılan incelemeler sonunda Karkamış'tan kazılar sonunda çıkarılan pek çok eser ele geçirildi. Henüz Antep'te müze olmadığı için eserler Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle Ankara'daki Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne nakledildi. 2020 yılı sonunda Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın olurları ve direktifleri sonunda Gaziantep'e getirilen bu eserler Gaziantep Arkeoloji Müzesi'nde Karkamış Salonunda "Karkamış Antik Kenti Eserleri" sergisi adı altında

sergilenmeye başlamıştır (gaziantepdogus.com/haber/-karkamis-antik-kentinden-kacirilan-eserler-91-yil-sonra-anavatanlarina-getirildi-haberi-21768.html).

Kurtuluş Savaşı sonrası son verilen kazılar, mayınların temizlenmesi ve gerekli izinlerin alınmasıyla Türkiye-Suriye sınırının sıfır noktasında yer alan antik kentteki arkeolojik kazılar İtalyan arkeolog Prof. Dr. Nicholo Marchetti başkanlığında ve Doç. Dr. Hasan Peker'in başkan yardımcılığında yeniden başlamış ve halen devam etmektedir (Balcıoğlu, 2018: 45 ve bkz; Ek 9).

Sonuç

Hitit, Babil ve Asur uygarlıklarının izlerini bünyesinde barındıran Karkamış Antik Kenti 19. yüzyılda arkeologların ve bilim insanlarının ilgilerini çekmeye başladı. Bu ilgi aynı yüzyılın ortalarında daha da arttı. Hitit Krallığının önemli şehirlerinden biri olması ve tarihi eserlerin mevcudiyeti de buraya olan ilginin bir başka gerekçesiydi. İngilizler burada çalışmalar başlatan ilk millet oldu. Bunları başka milletler takip etti ama İngilizler kadar etkili olamadılar. Bunun gerekçesi ise İngilizlerin Osmanlı Devleti'nde kazandıkları nüfuzdu. 5 Ocak 1809 Kal'a-i Sultaniyye, 16 Ağustos 1838 Baltalimanı Ticaret Muahedesi, 1853-56 Kırım Harbi ve Paris Kongresi, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi ve Berlin Kongresi, Muharrem Kararnamesi ve Duyun-u Umumiye'nin kurulması Osmanlı Devletinde İngiliz etkisinin artmasına sebep oldu. İstanbul'daki İngiliz temsilciler pek çok alanda olduğu gibi arkeoloji alanında da bunu kullandılar. Aldıkları fermanlar sayesinde arkeolojik araştırmalar yaptılar. Bu araştırmalar sonunda ortaya çıkardıkları eski eserleri ülkelerine nakletmeyi başardılar.

Karkamış'ta kazılara katılan Hogarth, Lawrence, Woolley, Thompson aynı zamanda Ortadoğu'da başka vazifeleri de üstlendiler. Kritik görevlerde gördüğümüz bu kişiler adeta İngiltere'nin Ortadoğu'daki temsilcileriydiler. Karkamış'taki vazifeleri boyunca Ortadoğu hakkında çalışmalar da yürüttüler. Lawrence'ın görevi zaten herkesin malumudur. Woolley, Kahire merkezli İngiliz İstihbarat Ofisinde, 1915'te Levant kıyısı boyunca muhbirlerin bilgi ağını idare eden Port Said istihbarat ofisinde görevlendirilmişti. Buradaki mesai arkadaşları arasında Lawrence da vardı. Irak'taki Ur antik kentinde çalışırken diğer yandan istihbarat topluyordu. Zaten II. Dünya Savaşında burada istihbarat görevlisiydi. Thompson, Sudan'da ve Ninova'da incelemelerde bulundu. Hogarth, Atina, Girit, Kıbrıs, Efes, Kiklad Adaları ve Mısır'da çalışmalar yürüttü. Bunu müteakip Fırat Vadisine bir seyahat organize etti. Buralar hakkında bilgi sahibi oldu. Kendisi Lawrence'ın akıl hocalarındandı ve Lawrence'ın Ortadoğu'ya yönelmesinde oldukça etkili oldu. Yani Karkamış kazılarına katılanların hemen tamamı İngiliz Ajanıydı ve İngiltere'nin Ortadoğu politikası için bir üs konumundaydı.

Tarihi eserlerin Osmanlı Devleti genelinde ve Karkamış'ta yağmalanması ve yağmacıların bunu adeta zorlanmadan yapması şüphesiz devletin içinde bulunduğu durumla açıklanabilir. Şüphesiz hemen her devlet arkeolojik yağmadan nasibini almış ve almaya da devam etmektedir. Lakin zayıf devletlerde bu durum daha barizdir. Osmanlı Devleti'nin yanı sıra Çin, Hindistan, Afganistan, Macaristan, Amerika Kıtasındaki pek çok devlet de bu yağmadan kurtulamadılar. Zengin tarihi geçmişi olan yerleri kendilerine hedef olarak belirleyen ve devletlerinin ya da adına çalıştıkları kurumların, şirketlerin siyasi ve ekonomik desteğini alan arkeologlar/arkeolog görünümlü yağmacılar dün olduğu gibi günümüzde de çalışmalarına devam etmekte, teknolojik gelişmelerden de istifade ile arkeoloji alanında önemli kazanımlar elde etmektedirler. Türkiye'nin de içinde olduğu hedef halinde olan ülkeler bu çalışmaları yakından takip edebildikleri ve kendi menfaatlerini koruyabildikleri müddetçe bu arkeolojik çalışmalar kuşkusuz kendilerine menfaat sağlayacaktır. Aksi takdirde geçmişte olduğu gibi günümüzde de tarihi ve kültürel miraslarının

yağmalanmasından kurtulamayacaklar ve bunları Louvre, British, Metropolitan ve Hermitage gibi dünyaca meşhur müzeleri ziyaretleri sırasında görebileceklerdir.

Ekler

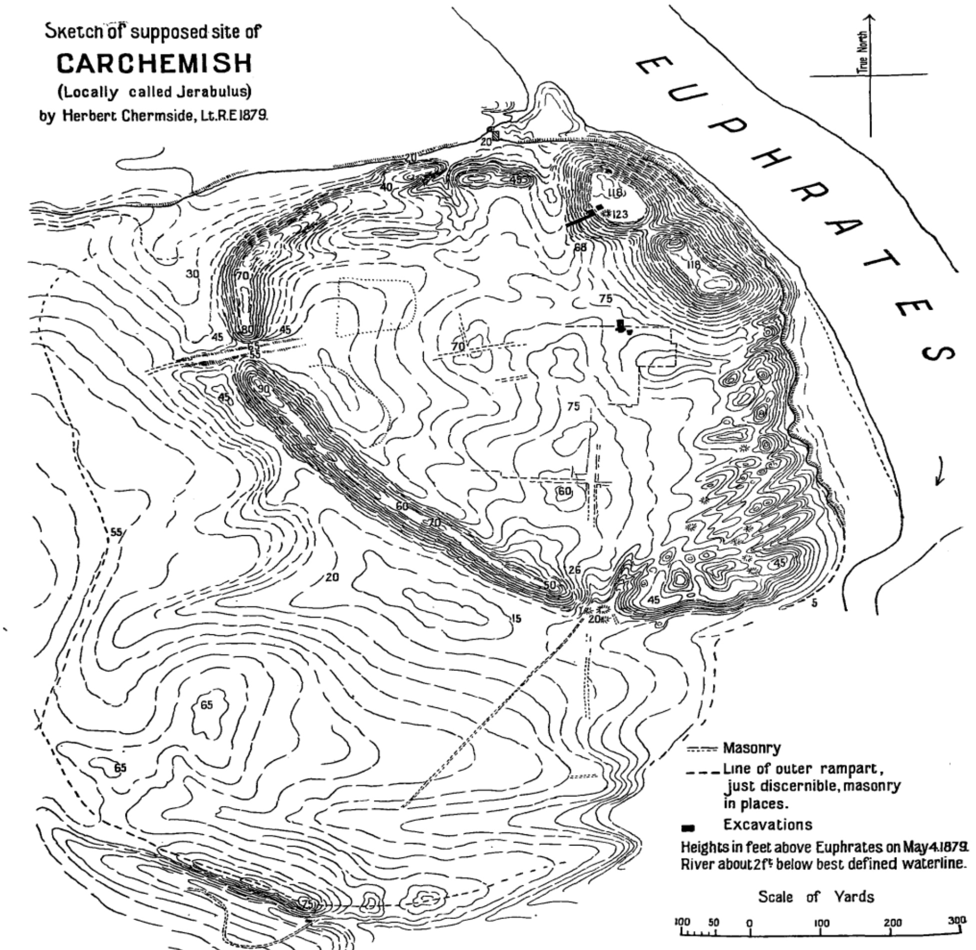

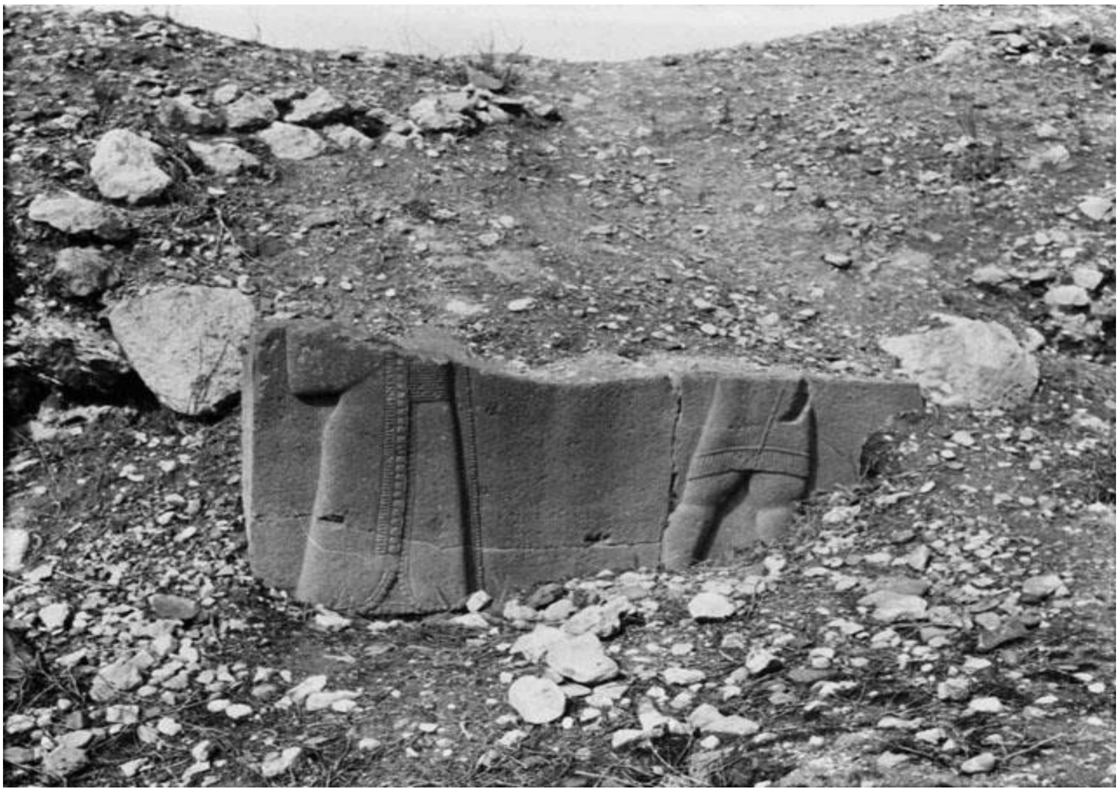
Fig. 4. Chermside's Sketch-map 1879.

Ek 1 Karkamış Krokisi (Woolley vd. 1914: 11)

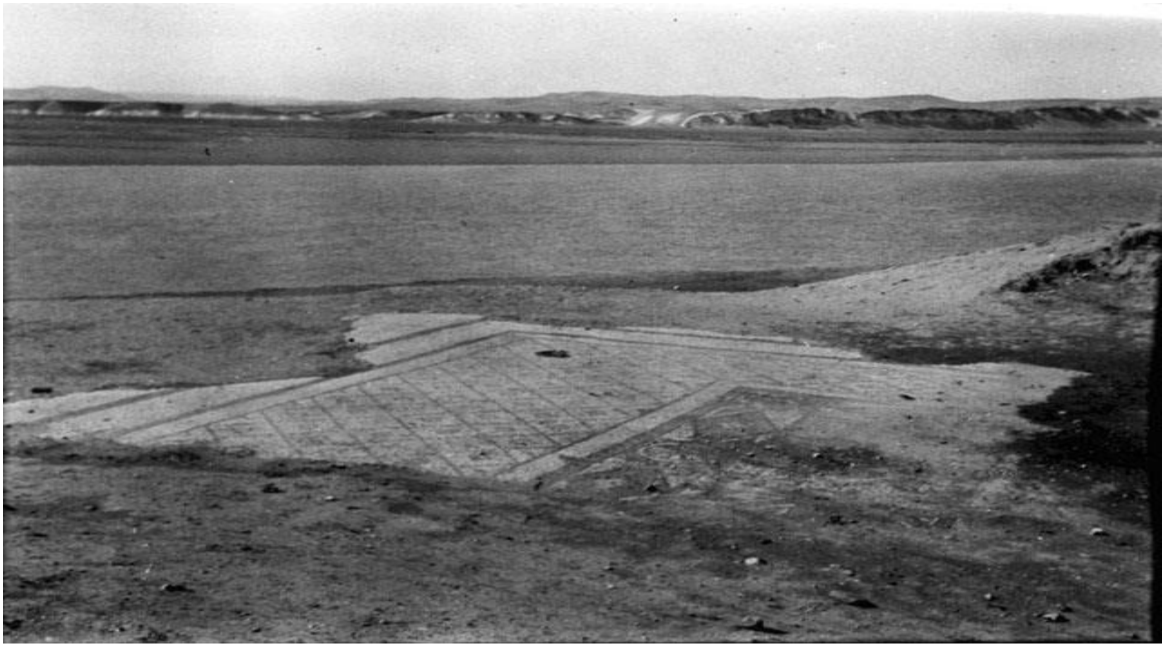

Ek 2: Karkamış'tan çıkarılan ve Gertrude Bell'in fotoğrafladığı Hitit Kabartması

(http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photos_in_album.php?album_id=10&start)

Ek 3: British Museum, Karkamış'ta planlı çalışmalara başlamadan evvelki durum (http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photos_in_album.php?album_id=10&start=140).

Ek 4: Karkamış'a çok yakın Mesudiye (http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photos_in_album.php?album_id=10&start=140).

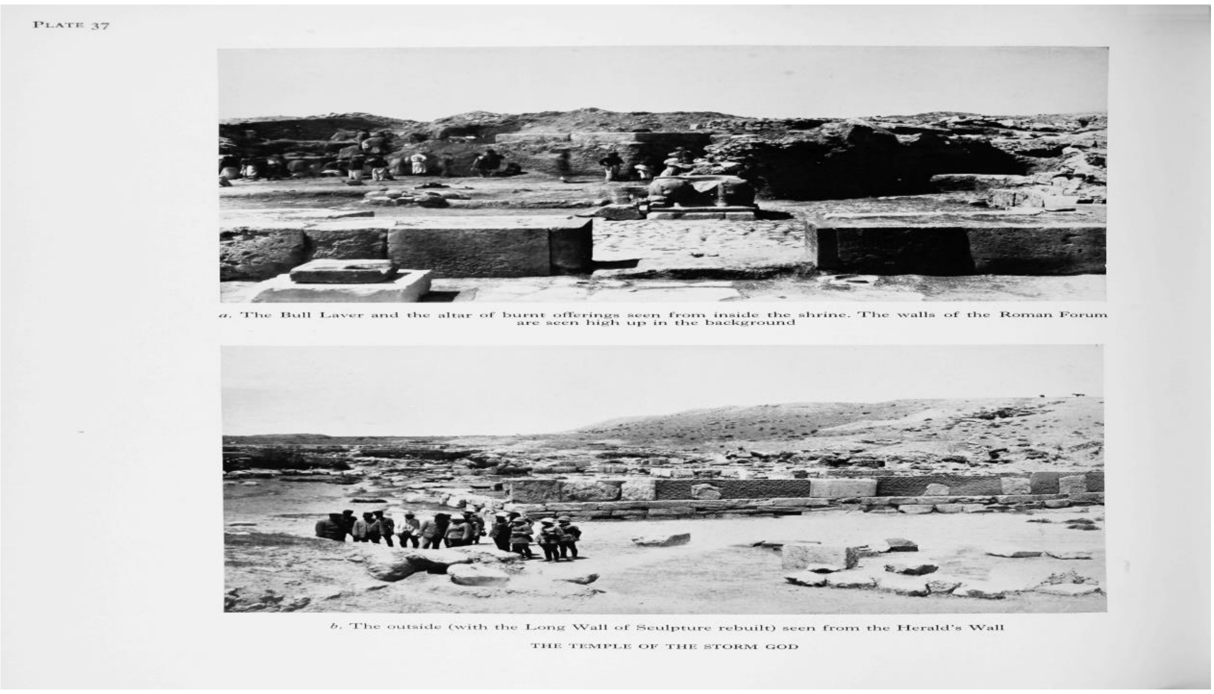
Ek 5: Lawrence ve Gertrude Bell Karkamış'ta
(http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photos_in_album.php?album_id=10&start).

Ek 6: *T.E. Lawrence ve C.L. Woolley Karkamış 1913* (Benati, 2014: 54)

Ek 7: (Woolley-Lawrence, 1914: Plate B. 9-a).

Ek 8: (Woolley and Barnett, 1952: Plate 37).

Ek 9: Katuva Sarayı'nın kabartmalı ortostatları (Yaklaşık M.Ö. 900) (Marchetti, 2015: 45)

Kaynakça

1. Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BEO, 3819/286414

DH.İD, 28/28

DH.İD, 129/8

DH.HMŞ, 9/8

DH.İ.UM, 5/2

İ.MF, 15/62

MF.MKT, 21/143

MF.MKT, 57/156

MF.MKT, 99/66

MF.MKT, 1163/17

MF.MKT, 1168/13

MF.MKT, 1174/19

Y.PRK.AZJ, 15/87

Y.EE.KP, 29/2822

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (COA)

30-18-1-2, 110, 20/13

30-18-1-2, 116, 34/10

2. Araştırma İnceleme Eserleri

Balcıoğlu, B. (2018). *Karkamış Antik Kenti*. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Gaziantep.

Benati, G. (2014). "The British Museum Excavations at Karkemish (1911-1914, 1920): A Summary of the Activities and of the Methods Employed", *Karkemish an Ancient Capital on the Euphrates,* (Ed: Nicolo Marchetti), Bologna.

Brown, M. (1989). *T.E. Lawrence: The Selected Papers*. United States of America.

Çal, H. (1997). "Osmanlı Devletinde Asar-ı Atika Nizamnameleri", *Vakıflar Dergisi 26*, 391-400.

Dilbaz, B. K. (2018). "Osmanlı Devleti'nde Savaşların Arkeolojiye Etkisi", *Birinci Dünya Savaşı Odağında Tarih Boyunca Savaş*, (Ed: Metin Ünver Mustafa Tanrıverdi), İstanbul.

Drummond, A. (1754). *Travels Through Different Cities Of Germany, Italy, Greece And Several Parts Of Asia As Far As The Banks Of The Euphrates: In A Series Of Letters…* London.

Elia, R. J (1997). "Looting Collecting and The Destruction of Archaeological Resources", *Nonrenewable Resources Vol. 6 No. 2,* 84-98.

Hogarth, D. G. (1911). *Hittite Problems and the Excavation of Carchemish*. British Academy, London.

Karaduman, H. (2007). *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı*. Ankara.

Koşay,H. Z.; Orgun, M.E.; Bayram, S.; Tan, Erdoğan (2013). *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi.* C. 1, 1. Kitap, Ankara.

Lawrence, T. E. (1935). *Seven Pillars of Wisdom,* New York.

Marchetti N. (2015). "Karkamış__Türk-İtalyan Heyeti'nin 2011-2014 Yılları Arasındaki Kazı Çalışmaları", *Journal Of Archaeology&Art 148,* 69-52.

Özüşen, B.; Beceren, E. (2019). "Kültür Varlıklarının Kaçakçılığı ve Arkeolojik Tahribat", *Cedrus VII,* 607-625.

Pococke, R. (1737). *A Description Of The East And Some Other Countries*. Vol. II Part I, London.

Pulhan, G. (2008). "Arkeolojik Varlıkların Talanı", *Rezan Has Müzesi Konferansları II. Arkeoloji Mercek Altında*, İstanbul.

Robinson, J. (1974). *Economic Philosophy*. Penguin Books, Great Britain.

Woolley, C. L.; Lawrence, T. E. (1914). *Carchemish: Report on the Excavations at Djerabis on Behalf of the British Museum I.* The Trustees Of The British Museum, London.

Woolley, C. L.; Lawrence, T. E.; Guy, P.L.O. (1921). *Carchemish: Report on the Excavations at Djerabis on Behalf of the British Museum II*. The Trustees Of The British Museum, London.

Woolley, C. L.; Barnett R. D. (1952). *Carchemish Report on the Excavations at Djerabis on Behalf of the British Museum III*. The Trustees Of The British Museum, London.

Yüce, S. (2007). *Britanya'nın Ortadoğu Politikası ve Gertrude Bell*. İstanbul.

3. Web Kaynakları

http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photos_in_album.php?album_id=10&start, (Erişim Tarihi: 10.10.2021).

gaziantepdogus.com/haber/-karkamis-antik-kentinden-kacirilan-eserler-91-yil-sonra-anavatanlarina-getirildi-haberi-21768.html, (Erişim Tarihi:11.05.2021).

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.